

HET
SAENREDAM

Antwoordenboekje

Economie TW4

3 HAVO

H8 en 9

+ indexcijfers (7.3)

Introductie

Vak	Economie	Periode	4 – 2025/2026
Niveau	3 HAVO	Klas	H3f, H3g en H3i
Docenten: Bos & Detering			

Kijk op www.economania.nl voor het laatste nieuws en extra lesstof!

Hoe ga je te werk na de instructie?

- Eerst lees je het hoofdstuk/paragraaf nog eens door.
- Kijk eventueel de filmpjes die bij het hoofdstuk/paragraaf horen.
- Maak de opdrachten en kijk steeds vlot na, zodat je nog precies weet met welk probleem (opdracht) je bezig was en wat de oplossing is.
- Het kijken van de filmpjes en het nakijken doe je via www.economania.nl
- Als je het niet snapt, vraag dan extra uitleg. Mocht het er tijdens de les niet van komen, dan kun je altijd je vraag via TEAMS stellen. (aan elkaar in het groeps gedeelte of aan je docent)
- Er is er maar één die bepaalt of jij succesvol bent.....

Wij rekenen erop dat je dagelijks op Magister én in TEAMS kijkt! Je mag dit ook van ons verwachten. Wij proberen altijd binnen 24 uur te reageren op mails en Teams-berichten (wij hebben namelijk geen leven... 😊).

Succes!

Jeroen Bos & Jesse Detering

Indexcijfers (uit paragraaf 7.3)

- 30 a** $\frac{€25.000}{€23.000} \times 100 = 108,7$
b Het indexcijfer van 108,7 betekent dat het inkomen van Renske in 2023 ten opzichte van 2022 met 8,7% gestegen is.
c $\frac{€26.000}{€23.000} \times 100 = 113$
- 31 a** 2018: $406 \div 435 \times 100 = \mathbf{93,3}$
 2019: $395 \div 435 \times 100 = \mathbf{90,8}$
 2020: 100
 2021: $450 \div 435 \times 100 = \mathbf{103,4}$
 2022: $480 \div 435 \times 100 = \mathbf{110,3}$
 2023: $501 \div 435 \times 100 = \mathbf{115,2}$
 2024: $523 \div 435 \times 100 = \mathbf{120,2}$
b Het indexcijfer van 2024 is 120,2 en het indexcijfer van 2020 is 100 (basisjaar). De verwachte overheidsschuld is 20,2% hoger in 2024.
c Het indexcijfer van 2018 is 93,3 en het indexcijfer van 2020 is 100 (basisjaar). De overheidsschuld was in 2018 6,7% lager dan in 2020.
d Hier pas je de formule nieuw – oud \div oud $\times 100\%$ toe, omdat je niet vergelijkt met het basisjaar 2020. Je kunt de formule toepassen op zowel de overheidsschuld als de indexcijfers.
 Overheidsschuld: $(523 - 480) \div 480 \times 100\% = 9,0\%$
 Indexcijfers: $(120,2 - 110,3) \div 110,3 \times 100\% = 9,0\%$

32

	Modaal inkomen	Indexcijfer	Berekening
2019	€ 35.000	97,2	$\frac{€35.000}{€36.000} \times 100 = \mathbf{97,2}$
2020	€ 36.000	100	$\frac{€36.000}{€36.000} \times 100 = \mathbf{100}$
2021	€ 37.000	102,8	$\frac{€37.000}{€36.000} \times 100 = \mathbf{102,8}$
2022	€ 38.000	105,6	$\frac{€38.000}{€36.000} \times 100 = \mathbf{105,6}$

- 33 a** 1900: $5,1 \div 14,09 \times 100 = \mathbf{36,2}$
 1940: $8,83 \div 14,09 \times 100 = \mathbf{62,7}$
 1980: 100
 2020: $17,41 \div 14,09 \times 100 = \mathbf{123,6}$
 2022: $17,59 \div 14,09 \times 100 = \mathbf{124,8}$
b $124,8 - 100 = 24,8\%$
c $(17,59 - 5,1) \div 5,1 \times 100\% = 244,9\%$
d $(124,8 - 123,6) \div 123,6 \times 100\% = 0,97\%$
- 34 a** 2017-2018 heeft als indexcijfer 100.
 2023-2024: $(€ 2.314 \div € 2.006) \times 100 = 115,4$
 2024-2025: $(€2.530 \div € 2.006) \times 100 = 126,1$
b Dit mag je aflezen, omdat je vergelijkt met het basisjaar: $115,4 - 100 = 15,4\%$ gestegen.
c Dit kun je niet aflezen, omdat je niet vergelijkt met het basisjaar. Je zult hier de

formule voor de procentuele verandering moeten gebruiken:
 $(\text{€ } 2.530 - \text{€ } 2.314) \div \text{€ } 2.314 \times 100\% = 9,3\%$, of
 $(126,1 - 115,4) \div 115,4 \times 100\% = 9,3\%$

- 35 a** De prijzen tussen 2022 en 2023 zijn gestegen, de inflatie is immers nog altijd positief. De prijzen zijn wel een stuk minder hard gestegen dan tussen 2021 en 2022.
- b** september 2020 = 100
september 2021 = $100 \times 1,027 = 102,7$
september 2022 = $102,7 \times 1,145 = 117,6$
september 2023 = $117,6 \times 1,002 = 117,8$
- c** Het indexcijfer van 117,8 wil zeggen dat de prijzen in september 2023 met 17,8% zijn gestegen ten opzichte van september 2020.
- d** $117,8 \times 1,02 \times 1,02 = 122,6$

8.1 Export en import

- 1 a** Voorbeelden van producten die Nederland veel naar het buitenland exporteert zijn: bloemen, chemische producten, kaas, machines.
- b** Voorbeelden van producten die Nederland veel uit het buitenland importeert zijn: fruit, auto's, computers, zonnepanelen.
- c** Twee voorbeelden van goede antwoorden zijn:
- De consument heeft een grotere keuze uit producten.
- Doordat Nederland handelt met veel verschillende landen, kun je als consument de goedkoopste producten uitkiezen.
- 2 a** De Betuwelijn vervoert goederen van Rotterdam naar Duitsland. Door de Betuwelijn wordt dus de internationale handel gestimuleerd, omdat via een treinverbinding goederen gemakkelijker tussen Rotterdam en Duitsland vervoerd kunnen worden.
- b** Een spoorlijn geeft geluidsoverlast en heeft ook effect op het landschap. De mensen die er last van hebben, profiteren niet mee van de opbrengst van de lijn en zijn dus tegen de aanleg.
- c** Veel goederen die aankomen in de haven van Rotterdam, worden met de Betuwelijn vervoerd naar Duitsland. De goederen worden dus eerst geïmporteerd en daarna weer geëxporteerd. Dat is wederuitvoer.
- 3 a** Machines en minerale brandstoffen.
- b** Met eigen makelij worden producten bedoeld die in Nederland gemaakt zijn.
- c** De export in 2021 heeft een waarde van € 40,6 miljard. Dat is 110,5% van de export in 2020. De export in 2020 is dus $\text{€ } 40,6 \text{ miljard} \div 110,5 \times 100 = \text{€ } 36,7 \text{ miljard}$.
- d** De export van machines kun je aflezen in de grafiek: 7,75 mld. De goederenexport was 40,6 miljard. $7,75 \text{ mld} \div 40,6 \text{ mld} \times 100\% = 19,1\%$
- 4 a** Als je een productieproces ontwikkelt waarmee je goedkoper kunt produceren, is dat goed voor je **concurrentiepositie**.
- b** Het vergroten van je **arbeidsproductiviteit** leidt tot minder arbeidskosten per product en als gevolg hiervan tot een betere concurrentiepositie.
- c** Een betere concurrentiepositie leidt tot meer export. Dat leidt tot een grotere binnenlandse productie, meer **werkgelegenheid** en meer inkomen.

- 5 a** Eigen antwoord. Kijk goed naar de legenda van de kaart.
- b** De overweging is de volgende: Als de uitstoot te groot is, kun je je wellicht beter beperken tot het produceren van goederen voor eigen binnenlands gebruik. De export van landbouw- en veeteeltproducten zou daardoor wellicht omlaag moeten gaan.
- c** De ruimte in Nederland is schaars en de natuur staat onder druk. We willen landbouw, natuur, woningbouw en bedrijven een plaats geven. Dat kan niet allemaal tegelijk zonder beperking. Door minder landbouw- en veeteeltproducten te exporteren, zal de productie van landbouw en veeteelt dus beperkt kunnen worden.
- 6 a** Met 'commerciële sector' worden alle bedrijven bedoeld die streven naar winst.
- b** 2017: +0,6%; 2018: -0,2%; 2019: gelijk gebleven.
- c** Door de coronacrisis was er veel minder vraag naar producten. Als bedrijven al mensen in dienst hadden, was er voor die mensen weinig werk en produceerden ze dus per uur of dag veel minder.
- d** Als de arbeidsproductiviteit daalt, heb je meer mensen nodig om hetzelfde aantal producten te kunnen maken. Als er per product meer arbeid nodig is, stijgen de kosten per product. Hierdoor wordt de productie in Nederland duurder dan in het buitenland. De concurrentiepositie verslechtert hierdoor.
- 7 a** Veel goederen die wij importeren, komen uit **lagelonenlanden**. Die lage lonen leveren voor bedrijven in ons land een kostenvoordeel op.
- b** Sommige producten, zoals sinaasappels of koffie, worden niet in Nederland gemaakt. Ons **klimaat** is niet geschikt voor de productie van deze goederen.
- c** Het importeren van goederen kost geld. Als een land meer geld uitgeeft aan import dan dat het binnenkrijgt door export, is dat nadelig voor de **betalingsbalans** van dat land.
- 8 a** 'Offshoring' betekent dat de productie wordt verplaatst naar een land waar de arbeidskosten laag zijn.
- b** Het voordeel van 'just in time' is dat je geen (grote) voorraden hoeft aan te houden. Je hebt dus minder kosten voor opslag. Ook loop je geen risico over je voorraad (die kan bederven of verouderen).
- c** Als er iets hapert in de bevoorrading, zit je zonder producten en stagneert je eigen productie.
- d** Op korte termijn waren er veel mondkapjes nodig. Die werden niet in Nederland geproduceerd, maar er waren ook geen voorraden. Daardoor ontstond er groot gebrek. Nederland was op dat moment zeer afhankelijk van andere landen voor de levering van mondkapjes.
- 9 a** Van de prijs van € 19 wordt alles betaald: grondstoffen, loon, vervoer, btw en de winstmarge van de winkel die de broek verkoopt. Voor loon blijft er dus weinig geld over. De broek moet dus wel in een lagelonenland gemaakt zijn.
- b** Voor het produceren is veel water nodig. Het produceren van spijkerbroeken leidt tot grote vervuiling van water in de landen waar geproduceerd wordt.
- c** Als de concurrent een broek tegen een lage prijs aanbiedt en die van jou is veel duurder, dan gaat de klant waarschijnlijk naar de concurrent. Je raakt dan je klanten kwijt. Veel grote kledingbedrijven blijven daarom kleding inkopen in lagelonenlanden, om de prijzen zo laag mogelijk te houden.

8.2 Wisselkoersen

- 10 a** De rekening waarvan je pint, is een rekening in euro's. Je pint echter Zweedse kronen. Je ruilt dus euro's om voor kronen.
- b** In Duitsland wordt ook betaald met euro's. Je hoeft dus geen geld te wisselen.
- 11** Het pond hoort bij het **Verenigd Koninkrijk**.
De dollar hoort bij de **Verenigde Staten van Amerika**.
De yuan hoort bij **China**.
De yen hoort bij **Japan**.
De lira hoort bij **Turkije**.
- 12 a** Er hoeven geen valuta te worden gewisseld. Banken en wisselkantoren maken geen extra kosten die ze aan consumenten doorberekenen.
- b** Je wisselt euro's voor een andere valuta. Dat wisselen kost geld, want er moet worden uitgerekend wat de koers is van de euro ten opzichte van de opgenomen valuta.
- c** Met een pinpas geef je geld uit dat daadwerkelijk op je rekening staat. Bij een creditcard betaal je op krediet en los je achteraf je schuld af.
- d** Het meest voordelig is waarschijnlijk pinnen, dan is het meteen in kronen betaald en dus omgewisseld. Je eigen bank bepaalt dan de wisselkoers, en niet de buitenlandse bank. Dat is meestal voordeliger. Wanneer je betaalt met de lokale munteenheid, zal de buitenlandse bank de wisselkoers bepalen of moet je eerst geld gaan pinnen bij een pinautomaat, wat vrijwel altijd geld kost.

13

Bedrag in euro's	Bedrag in dollars	Berekening
€ 400	\$ 420	$400 \times 1,05$
€ 19,05	\$ 20	$20 \div 1,05$
€ 120	\$ 126	$120 \times 1,05$
€ 15,71	\$ 16,50	$16,50 \div 1,05$

14

Directe notering	Indirecte notering
1 euro = 359,34519 Hongaarse forint	0,0027828 euro = 1 Hongaarse forint
1 euro = 1,08536 Zwitserse frank	0,921353 euro = 1 Zwitserse frank
1 euro = 10,60886 Noorse kroon	0,0942608 euro = 1 Noorse kroon
1 euro = 87,64151 Russische roebel	0,0114101 euro = 1 Russische roebel

15 a Eén T-shirt kost $900 \div 12 = 75$ taka. $75 \times \text{€ } 0,010 = \text{€ } 0,75$

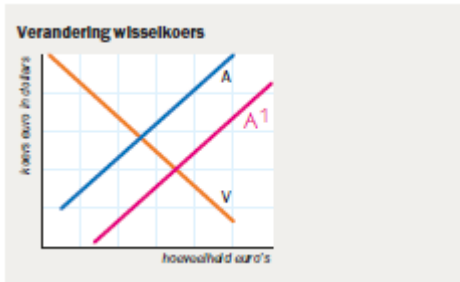
- b** De euro is in verhouding meer waard geworden. Je hebt minder euro's nodig om één taka te kopen.
- c** $75 \times 0,0095 = \text{€ } 0,71$
- d** De producent in Bangladesh krijgt nog steeds evenveel taka en kan daarvoor nog precies hetzelfde kopen in Bangladesh. Hij heeft immers niets te maken met euro's. De producent krijgt nog altijd 900 taka voor 12 T-shirts en dat verandert niet. Wat wel verandert is dat de opbrengst voor de importeur van T-shirts verandert. Hij/zij is nu immers minder geld kwijt, aangezien de euro in verhouding meer waard is geworden.
- e** Als de wisselkoers van de taka stijgt, worden producten uit Bangladesh duurder. Bedrijven die daar inkopen, willen dan toch goedkope kleding kopen en gaan onderhandelen voor kleding voor eenzelfde (oude) prijs. Hierdoor kunnen de producenten in verleiding komen om niets te doen aan het verbeteren van de arbeidsomstandigheden van werknemers. De kosten daarvan kunnen ze wellicht niet opbrengen.

16 a Kerin houdt van gamen. Hij heeft een game gezien op een Amerikaanse website. Hij moet deze in dollars betalen. Doordat Kerin de game koopt, **stijgt** de vraag naar dollars en **stijgt** het aanbod van euro's.

- b** Valerie is op vakantie geweest naar Schotland. Na haar reis heeft ze ponden over. Die wil ze inwisselen bij de bank. Hierdoor **stijgt** de vraag naar euro's en **stijgt** het aanbod van ponden.
- c** Een aantal Nederlandse bedrijven wil investeren in de Verenigde Staten. Ze hebben hiervoor dollars nodig. Door een grotere vraag naar dollars **stijgt** de wisselkoers van de dollar. Door een groter aanbod van euro's **daalt** de wisselkoers van de euro.
- d** Internationaal wordt olie afgerekend in dollars. Stijgende olieprijs leiden ertoe dat de prijs van een vat olie stijgt. Hierdoor **stijgt** de vraag naar dollars en als gevolg hiervan **stijgt** de wisselkoers van de dollar.

17 a Er worden nu meer euro's gevraagd. Bij elke prijs stijgt de gevraagde hoeveelheid. De vraaglijn schuift dus naar rechts.

b

c Het aanbod van euro's stijgt. Bij elke prijs worden er meer euro's aangeboden. Je krijgt daarmee de situatie zoals in de grafiek van vraag *b*.

d Doordat de aanbodlijn naar rechts verschuift, zal de wisselkoers van de euro in dollars dalen.

18 a Grondstofprijzen worden gerekend in dollars. Doordat de prijzen stijgen, zijn er meer dollars nodig om de brandstof te betalen. Om die dollars te kopen worden er meer euro's aangeboden. Daardoor daalt de koers van de euro.

b Mogelijke antwoorden:

Verslechterd: ze moeten hun grondstoffen duurder inkopen, hierdoor stijgen de kosten van productie.

Verbeterd: door een lagere wisselkoers van de euro worden de producten uit de eurozone in verhouding goedkoper. Voor landen buiten de eurozone is het daarmee goedkoper om producten uit de eurozone te kopen.

c Minder energieverbruik leidt tot minder uitgaven aan energie. Er hoeven dus ook minder euro's te worden aangeboden om energie te kopen. Een kleiner aanbod van euro's kan leiden tot een wisselkoersstijging.

8.3 Vrijhandel en protectie

19 a Als je alle afspraken afschaft die de handel tussen landen beperkt, spreek je over **vrijhandel**.

b In de Europese landen heeft voor de import van Japanse auto's een tijd lang een maximum gegolden. Dit is een voorbeeld van een **protectie**.

c Bij **vrijhandel** heb je meestal een grotere keuze aan producten dan bij **protectie**.

20 a Dat je als land niet afhankelijk wilt zijn van het buitenland.

b Protectionisme versterkt wantrouwen en leidt tot minder handelen en samenwerking. Daarnaast maakt onbetrouwbaar beleid de EU tot een minder betrouwbare handelspartner.

c Voorbeelden van argumenten:

- Het is belangrijk dat eerst de eigen bevolking wordt beschermd tegen ziekte.

Wanneer die veilig is, kun je vrij handelen in vaccins.

- Corona is een ziekte die zich niets aantrekt van grenzen. Het is dus verstandig om coronavaccins gelijk over de landen in de wereld te verdelen.

- Coronavaccins kosten geld. Degene die betaalt, mag er gebruik van maken. Degene die niet kan betalen, moet dan maar even wachten.

21 a Producten uit het buitenland (het Verenigd Koninkrijk is geen onderdeel meer van de EU) worden door de EU duurder gemaakt. Hierdoor zullen inwoners van de EU, dus ook Nederland, minder Britse producten kopen en meer binnenlandse producten.

b Die moet nu door de invoerrechten meer betalen voor bijvoorbeeld een Britse tas.

c De tas kost:

Aanschafprijs	€ 199
Verzendkosten	€ 25
Verzekeringskosten	€ 10
Btw	€ 50,61
<u>Invoerrechten</u>	<u>€ 7,02</u> +
Totaal	€ 291,63

Het percentage dat bij de Belastingdienst terechtkomt is: $(€ 57,63)/(€ 291,63) \times 100\% = 19,76\%$

22 c producenten in het eigen land

23 a Door exportsubsidies kunnen exporteurs hun producten goedkoper aanbieden en daardoor kunnen ze meer verkopen in het buitenland.

b De exportsubsidies kosten de overheid van Bangladesh veel geld. Als ze dat terugverdienen door meer te exporten en daar geld mee te verdienen, kan dat voordelig zijn, maar als de exportsubsidie niet wordt terugverdiend, kan de overheid niet eindeloos veel subsidies blijven geven.

c Het gaat vooral om landbouwproducten, medicijnen en textiel. Dit zijn producten die ook in veel andere landen worden geproduceerd en Bangladesh wil een marktaandeel op de internationale markt verkrijgen.

d Eigen antwoord, bijvoorbeeld:

- De EU probeert door het afschaffen van subsidies een markt te creëren waar iedereen gelijke kansen heeft. Nu Bangladesh de subsidies weer invoert, krijgen niet alle landen gelijke kansen.

Of:

- Omdat Bangladesh in verhouding een arm land is, is het niet onredelijk om exportsubsidies in te stellen zodat de mensen in dit land meer verdienen aan export en de welvaart in het land toeneemt.

24 a Voorschriften op technisch en hygiënisch gebied, er wordt ook gesproken over een importverbod.

b De NVWA wil de invoer tegengaan van producten die ongezond zijn of waar bijvoorbeeld ongewenste insecten in zitten.

c De consument weet dan zeker dat hij betrouwbare en gezonde producten koopt. De producent die het product op de markt brengt, weet dan zeker dat hij kwalitatief goede producten aanbiedt. Als dat niet zo is, kan hem dat (imago)schade opleveren.

25 a Een zone waarbinnen landen zonder in- en uitvoerrechten kunnen invoeren en uitvoeren.

b Een voordeel van een vrijhandelszone is dat het voor bedrijven aantrekkelijker wordt om zich binnen deze landen te vestigen. Ze kunnen namelijk hun producten of diensten zonder belemmeringen in alle landen van de vrijhandelszone verkopen.

- c Door vrije handel kan elk land zich gaan specialiseren in de productie van goederen en diensten waarin het het beste is. Door die specialisatie stijgt de totale welvaart van alle landen.

26 a Invoerrechten instellen.

- b Trump vond dat oneerlijk omdat het de VS meer geld kostte dan het opleverde.
 c China moet niet reageren. Als China reageert, zie je dat het bbp van China sterker daalt (stippelijjn) dan als China niet reageert (doorgetrokken lijn).
 d De winnaar is het eurogebied. Daar stijgt het bbp, terwijl het in de VS en China daalt.
 e Eigen antwoord. Bijvoorbeeld:
 Trump: Het is niet eerlijk!
 Xi Jinping: Maak dan je eigen iPhones!

27 a Het bevorderen van internationale handel door het afschaffen van handelsbelemmeringen.

- b De WTO is een voorstander van vrijhandel. De WTO is erop gericht handel te stimuleren. Dat doe je alleen door handelsbelemmeringen af te schaffen en naar vrijhandel te streven.
 c Iedereen moet het met elkaar eens worden. In de tekst staat dat er alleen besluiten genomen kunnen worden als alle landen het met elkaar eens worden. De besluitvorming vergt veel tijd.
 d Door handelsbelemmeringen af te schaffen krijg je een vrije markt. Omdat rijke landen vaak concurrentievoordelen hebben, kunnen die meer profiteren van vrije handel dan arme landen.

Rekenen

1

Bedrag in euro's	Bedrag in ponden	Berekening
€ 1.200	£ 1.008	1.200 × 0,84
€ 77,6547	£ 65,23	65,23 ÷ 0,84
€ 16.200	£ 13.608	16.200 × 0,84
€ 16.151,19	£ 13.567	13.567 ÷ 0,84

- 2 a $€ 2.000 \times 0,959 = € 1.918$
 b $30.000 \times 0,25 \times 0,943 = € 7.072,50$

3 a 2000:

Koers van euro in dollar: 0,85 (aflezen)
 Koers van dollar in euro $\$1 \div 0,85 = € 1,17647$

b 2020:

Koers van euro in dollar: 1,10 (aflezen)

Koers van dollar in euro $\$1 \div 1,10 = \text{€ } 0,90909$

c $(0,90909 - 1,17647) \div 1,17647 \times 100\% = -22,7\%$

De dollar is minder waard geworden.

4 a $90.000 \div 30 \times 0,15 = \text{€ } 450$

b $90.000 \div 30 \times 0,13 = \text{€ } 390$

c $90.000 \div 30 \times (0,15 - 0,1250) = \text{€ } 75$. $\text{€ } 75 \times 30 \text{ computers} = \text{€ } 2.250$ voordeel

Samenvattingsopdrachten

8.1 Export en import

Export		Import	
Voordelen	Nadelen	Voordelen	Nadelen
<p>1 Export leidt tot meer productie.</p> <p>2 Export leidt tot meer werkgelegenheid.</p> <p>3 Export leidt tot hoger inkomen.</p>	<p>1 Gebruik van schaarse ruimte, mensen en grondstoffen.</p> <p>2 Productie kan leiden tot afval, overlast en milieuvervuiling</p>	<p>1 In het buitenland zijn productiekosten lager. Sommige producten kunnen in het buitenland goedkoper gemaakt worden wegens klimaat en grondstoffen.</p> <p>2 Landen kunnen zich specialiseren.</p> <p>3 De consument heeft meer keuzevrijheid.</p>	<p>1 Afhankelijk voor sommige goederen van het buitenland.</p> <p>2 Veel import is nadelig voor je inkomsten en dus voor je betalingsbalans</p>

8.2 Wisselkoersen

a De **wisselkoers** geeft de waarde weer van een munt uitgedrukt in een andere munt.

b € 1 € = \$ 0,90 is een voorbeeld van **directe** notatie.

c \$ 1 = € 1,11 is een voorbeeld van **indirecte** notatie.

d De hoogte van de wisselkoers wordt bepaald door **vraag** en **aanbod**.

8.3 Vrijhandel en protectie

Vrijhandel	Protectie
<p>Vrijhandel is: Twee of meer landen spreken af om alle handelsbelemmeringen af te schaffen.</p>	<p>Protectie is: Een land neemt maatregelen om bedrijven te beschermen tegen internationale concurrentie.</p>
<p>Motieven voor protectie</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 Beschermen eigen productie en werkgelegenheid 2 Niet afhankelijk willen zijn van buitenland 3 Beschermen van startende bedrijven 4 Politieke redenen 	<p>Motieven voor vrijhandel</p> <ol style="list-style-type: none"> 1 Specialisatie leidt tot meer efficiënte productie en dus tot prijsvoordelen. 2 Consumenten hebben meer keuze.

Vrijhandel stimuleren door: 1 Vrijhandelszones 2 WTO	Protectiemaatregelen 1 Invoerrechten 2 Importquota 3 Importverbod 4 Importvoorschriften 5 Belastingvoordelen 6 Exportsubsidies
--	--

Herhalingsopdrachten

8.1 Export en import

- 1 a** Als er in een land sprake is van veel export en import, spreek je over een **open economie**.
- b** Door **export** van goederen en diensten komt er geld van het buitenland naar het eigen land.
- c** Door **import** van goederen en diensten gaat er geld van het eigen land naar het buitenland.
- d** Bij zowel export als import is er sprake van **internationale handel**.
- 2 a** Als je een goede concurrentiepositie hebt, kun je veel goederen verkopen in het buitenland. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de lagere prijs die je voor producten vraagt dan andere landen. Je kunt dan ook meer producten produceren. Daar heb je mensen voor nodig: de werkgelegenheid stijgt.
- b** Door een hoge arbeidsproductiviteit is er in verhouding weinig arbeid nodig om één product te maken. De arbeidskosten per product zullen dan ook laag zijn. Als de kosten per product dalen, kun je je product goedkoper aanbieden en verbetert je concurrentiepositie.
- c** Het verhogen van de arbeidsproductiviteit gaat niet zomaar. Je moet bijvoorbeeld nieuwe machines of computers kopen om dat te realiseren. Het aanschaffen van die productiemiddelen is investeren.
- 3 a** Om te exporteren moet je veel produceren en daar heb je ruimte, grondstoffen en mensen voor nodig. Die zijn er niet altijd voldoende. Ook kan veel productie leiden tot afval, overlast en milieuvervuiling.
- b** De consument heeft meer keuzevrijheid en kan ook het goedkoopste product uitkiezen.
- c** Importeren kost geld. Als je meer importeert dan exporteert, kost dat meer geld dan dat je binnenkrijgt.

8.2 Wisselkoersen

- 4 a** Buitenlands geld, de munteenheden van andere landen dan de eurolanden.
- b** De euro, op de tweede plaats staat de dollar.
- c** Ja, je wisselt de euro's op jouw betaalrekening om in dollars.
- d** Ja, bij het pinnen in niet-eurolanden worden meestal kosten doorberekend.

5

1 euro = 109,8780 Argentijnse peso	0,009101 euro = 1 Argentijnse peso
1 euro = 1,2757 Australische dollar	0,78388 _euro = 1 Australische dollar
1 euro = 6,5604 _Deense kroon	0,15243 euro = 1 Deense kroon
1 euro = 2,9359 Israëlische sjekel	0,34061 euro = 1 Israëlische sjekel

- 6 a** Als veel mensen Amerikaanse producten willen kopen, hebben ze daarvoor dollars nodig. De vraag naar dollars stijgt dus, wat zal leiden tot een stijging van de wisselkoers van de dollar.
- b** De koers van het pond stijgt. Om te investeren hebben mensen ponden nodig. De vraag naar ponden stijgt dus, wat zal leiden tot een stijging van de wisselkoers van het pond.
- c** Als de wisselkoers van jouw munt daalt, moet je meer van je eigen munt betalen om te wisselen voor een buitenlandse munt. Import wordt dan duurder.

8.3 Vrijhandel en protectie

7

Stellingen	Juist	Onjuist
1 Het doel van protectiemaatregelen is om de eigen productie te beschermen.	x	
2 Vrijhandel kan beperkt worden door het instellen van invoerrechten.	x	
3 Vrijhandel kan leiden tot meer specialisatie van landen en als gevolg daarvan tot een lagere arbeidsproductiviteit.		x

- 8** Als Nederland geen invoerrechten heft op Indonesische producten, zijn die producten relatief goedkoop ten opzichte van vergelijkbare producten uit andere niet-EU-landen. Indonesische producten worden dan vaker gekocht in Nederland, waardoor Indonesië meer geld verdient en de economie groeit.
- 9 a** Olie uit Rusland is relatief goedkoop voor de EU omdat olie in Rusland gemakkelijker gewonnen kan worden dan in de EU. Er zijn in Rusland grotere olievoorraden, waardoor er gemakkelijker veel olie uit de grond gehaald kan worden tegen lagere kosten.
- b** Omdat de goedkopere olie nu niet meer geïmporteerd kan worden, moet de EU op zoek naar andere oliebronnen die moeilijker te bereiken zijn. Het aanbod van olie neemt af, waardoor de prijs van olie zal stijgen in de EU.
- c** Rusland heeft andere afnemers voor olie gevonden, namelijk China en India. Rusland verkoopt zijn olie dus nu gewoon aan andere landen en verdient daar geld aan.

10 a Exportsubsidies.

- b** Hierdoor kunnen bedrijven uit de Verenigde Staten hun prijzen lager stellen. Dit zorgt voor meer concurrentie voor EU-bedrijven. De kans bestaat dat bedrijven uit de EU hierdoor minder gaan verkopen.
- c** Als de EU ook dergelijke maatregelen gaat instellen, dan bestaat de kans dat de Verenigde Staten hier weer op gaan reageren. Dan kan er een handelsoorlog ontstaan.

Verdiepingsopdrachten

8.1 Export en import

- 1 a** De hoeveelheid goederen die verhandeld worden.
 - b** Door een stijging van de prijzen.
 - c** De export steeg meer dan de import. De betalingsbalans verbeterde dus.
 - d** Tijdens de coronacrisis waren mensen onzeker over hun inkomen en konden ze ook niet reizen. Na de crisis kwamen er inhaaluitgaven en gingen mensen ook weer op reis.
- 2 a** De verschillende bedrijven kunnen samenwerken en daarmee hun kennis vergroten, nieuwe toepassingen van hun kennis ontwikkelen en elkaars netwerk gebruiken.
 - b** De gemeente wil graag dat er voldoende en vernieuwende activiteiten in de stad plaatsvinden, zodat er werkgelegenheid en welvaart in de stad is en blijft.
 - c** Door nieuwe uitvindingen in te zetten kunnen er nieuwe productieprocessen worden ontwikkeld waar meer computers/machines voor nodig zijn en in verhouding minder arbeid. Dan stijgt de arbeidsproductiviteit.

8.2 Wisselkoersen

- 3 a** Dat is gunstig voor de export van Turkije. Mensen in bijvoorbeeld de eurozone hoeven minder euro's voor één lira te betalen. Ze kunnen dus goedkoper Turkse producten kopen. Dat kan leiden tot een grotere export van Turkije.
- b** De buitenlandse beleggers willen beleggen in Turkije, omdat ze daar veel rente krijgen op hun belegging. Daar hebben ze lira's voor nodig. De vraag naar lira's stijgt, waardoor de koers van de lira weer kan stijgen.
- c** Als Turken producten uit het buitenland willen kopen, moeten ze daar veel meer lira's voor betalen dan eerst. De koopkracht van de lira ten opzichte van andere munten is dus sterk gedaald.

8.3 Vrijhandel en protectie

- 4 a** Als een land minder belasting heft over de winst van een bedrijf dan een ander land, kan dat bedrijf overwegen om het hoofdkantoor van het bedrijf te verplaatsen naar het land met het laagste tarief. Hiermee kunnen landen dus werkgelegenheid aantrekken.
- b** Dat de belasting in Ierland in verhouding erg laag is.
- c** Het genoemde akkoord gaat waarschijnlijk ten koste van de werkgelegenheid. Landen met een heel laag belastingtarief wilden deze maatregel dus liever niet.
- d** Als enkele landen niet meedoen, kunnen bedrijven altijd nog verhuizen naar landen die niet meedoen. De maatregel werkt dus alleen als de meeste landen meedoen.

9.1 Welvaart

1

	Enge zin	Brede zin
1 Je kunt met jouw zakgeld door inflatie minder kopen.	x	
2 Op een zonnige dag spreek je met vrienden af op het strand.		x
3 Omdat je je 's avonds minder veilig voelt op de fiets, koop je extra sterke fietslampen zodat je in het donker meer kunt zien.	x	x

2 Met de step koop je een vervoersmiddel. Dit heeft betrekking op welvaart in enge zin. Het gevoel van vrijheid of plezier dat dat geeft, heeft betrekking op welvaart in brede zin.

- 3
- a De cacaoboeren verdienen door Tony's Chocolonely meer geld met het produceren van cacao. Dit verbetert de koopkracht van de boeren en zegt daarom iets over hun welvaart in enge zin.
 - b Het maken van chocolade door Tony's Chocolonely leidt tot waarde. Die productie leidt tot welvaart in enge zin. Van cacao wordt (slaafvrije) chocolade gemaakt die tegen een bepaalde prijs wordt verkocht aan consumenten.
 - c Als het eten van de chocolade van Tony's Chocolonely jou een goed gevoel geeft omdat die slaafvrij gemaakt is en je hiermee cacaoboeren helpt, draagt dit bij aan jouw welvaart in brede zin.
 - d Voorbeeld: Het kopen van zonnepanelen die je op het dak van je huis legt. Die hebben invloed op de welvaart in enge zin (productie), maar ze hebben ook invloed op het milieu. Door die zonnepanelen wordt er op een milieuvriendelijke wijze energie geproduceerd, wat uiteindelijk zorgt voor een schonere wereld en een schonere leefomgeving: welvaart in brede zin.

- 4
- a Ja, je betaalt voor het gebruik en dat wordt geregistreerd (via jouw rekening betaal je voor de deelscooter). Er is dus sprake van productie.
 - b Nee, want je wordt wel betaald voor deze activiteit, maar deze productie wordt niet officieel geregistreerd en telt dus niet mee voor het bbp.
 - c Bijvoorbeeld: vrijwilligerswerk doen in de kantine van de voetbalclub of tijd besteden aan het verzorgen van je paard.

- 5
- a Van economische groei is sprake als het bbp toeneemt.
 - b De groei was te danken aan de kooplust van huishoudens en het feit dat huishoudens meer verdienden.
 - c Doordat werknemers meer werkten, hadden ze bij hetzelfde uurloon meer inkomen. De stijging van het inkomen was hierdoor in dit geval hoger dan de stijging van de prijzen.

- 6 a Nee, er is geen sprake van economische krimp, want het bbp groeit nog steeds met 1,7% ten opzichte van 2018. Wel is de groei in 2019 kleiner dan in 2018.

b

Jaar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Index-cijfer	100	102,0	104,2	107,3	110,1	111,9	107,7	112,9	118,0

$$2015: 100 \times 1,02 = 102,0$$

$$2016: 102,0 \times 1,022 = 104,24 : \text{afgerond } 104,2$$

$$2017: 104,24 \times 1,029 = 107,26: \text{afgerond } 107,3$$

2018: $107,26 \times 1,026 = 110,05$: afgerond 110,0
2019: $110,05 \times 1,017 = 111,92$: afgerond 111,9
2020: $111,92 \times 0,962 = 107,67$: afgerond 107,7
2021: $107,67 \times 1,049 = 112,95$: afgerond 112,9
2022: $112,95 \times 1,045 = 118,03$: afgerond 118,0

Als je hebt doorgerekend met de afgeronde getallen, krijg je iets andere antwoorden dan hierboven.

c 18,0%. Dit is de stijging van het bbp ten opzichte van het basisjaar (2014).

d $(118,0 - 110,0) \div 110,0 \times 100\% = 7,27$ stijging.

7 a $\text{€ } 150.000.000.000 \div 33.000.000 = \text{€ } 4.545$

b $\text{\$ } 12.400 \times 273.800.000 = \text{\$ } 3.395.120.000.000$

c $\text{€ } 2.958.000.000.000 \div \text{€ } 43.659 = 67.752.353$ inwoners

8 a België: $\text{€ } 507,2 \text{ mld} \div 11,58 \text{ miljoen} = \text{€ } 43.800$

Duitsland: $\text{€ } 3.436 \text{ mld} \div 83,02 \text{ miljoen} = \text{€ } 41.388$

b Het bbp per hoofd van de bevolking in België ligt hoger dan in Duitsland. Dit heb je berekend bij vraag a. Om de koopkracht te vergelijken tussen de twee landen moet je ook het prijsniveau in beide landen kennen. Aangezien je dat niet weet, kun je niet concluderen dat de koopkracht in België hoger ligt.

9 a $(21.900 - 10.300) \div 10.300 \times 100\% = 112,62\%$ gestegen.

b Het gaat in deze tekst om een gemiddeld inkomen van een gemiddelde Nederlander, omdat niet iedereen in Nederland precies twee keer zo rijk is geworden. Niet elke Nederlander heeft zijn inkomen evenveel zien stijgen in deze periode.

c Nee, hier wordt alleen het gemiddelde genoemd. Er wordt niets gezegd over de inkomensverdeling.

d Op basis van het artikel kun je hier geen harde uitspraken over doen. Voorbeelden van een antwoord:

- In deze periode is de gezondheidszorg sterk verbeterd en worden mensen ook ouder. Dat wijst op een stijging van de welvaart in brede zin.
- In deze periode zijn er steeds meer mensen in Nederland bij gekomen en is het dus veel drukker in Nederland geworden. Er is minder ruimte voor natuur en ontspanning. Dat wijst op een afname van de welvaart in brede zin.

10a Het zijn vooral veel (West-)Europese landen.

b Het zijn vooral Afrikaanse landen.

c Landen met een hoog bbp hebben een hoge welvaart in enge zin. Inwoners van deze landen kunnen veel producten en diensten kopen en hebben een goed inkomen. Met dat goede inkomen kun je bijvoorbeeld ook goede gezondheidszorg inkopen of zorgen voor goed onderwijs. Al deze zaken zorgen voor een hoge welvaart in brede zin en daarmee voor een hoge score op de Human Development Index. Rijke landen hebben dus meer middelen om ook in te zetten op scholing, gezondheidszorg en milieu.

11a Natuur is nodig voor gezonde lucht, ruimte en recreatie. Als er te weinig natuur is, kunnen mensen niet gezond en gelukkig leven.

b Als een boom wordt gekapt en verwerkt tot hout, dan is er sprake van productie die geregistreerd wordt. Als een boom in het bos staat en er verder niets mee gebeurt, dan is er geen sprake van productie.

c Ja, China doet dat al met het bruto ecologisch product. Dat is een alternatieve versie van het bbp die rekening houdt met de aanwezigheid van ecologische factoren zoals bossen, graslanden, woestijnen, zoet water en oceanen, in verhouding met de economische productie van de stad.

- 12a** Mogelijke vragen:
Op een schaal van 1 tot 10, hoe vaak heb je last van sombere gevoelens?
Op een schaal van 1 tot 10, hoe vaak voel je stress?
Op een schaal van 1 tot 10, hoe tevreden ben je met je werk? En met je sociale leven?
- b** Dat wordt lastig. De genoemde criteria zijn lastig objectief te meten. Tradities en culturele verschillen spelen ook een rol.

9.2 Schulden

- 13a** Voorbeelden van goede antwoorden: een echtscheiding, arbeidsongeschiktheid, oplopen van kosten van wonen of energie, onverstandige aankopen doen of schulden als gevolg van een verslaving.
- b** Je kunt een schuld hebben, maar voldoende geld verdienen om die schuld af te betalen. Je bent dan niet per se arm. Als je in armoede leeft, heb je niet altijd schulden (vaak wel), maar wel te weinig geld om in noodzakelijke behoeften te voorzien. Armoede en schuld zijn dus niet hetzelfde, maar hebben wel veel met elkaar te maken en beïnvloeden elkaar.
- c** Als mensen meer dan vier jaar in armoede leven.
- d** Als je langdurig in armoede leeft, heb je minder geld om gezond voedsel te kopen, op vakantie te gaan en te ontspannen. Ook kan het tobben over je schulden een nadelige invloed hebben op je gezondheid.
- 14a** Recidive betekent herhaling. In de tekst wordt met recidive bedoeld dat mensen die eerst een schuld hadden en deze weer hebben afgelost, vaak na een jaar alweer een nieuwe schuld hebben.
- b** Als je weinig verdient, heb je ook niet de mogelijkheid een spaarpotje (buffer) aan te leggen. Als het dan even tegenzit met uitgaven, bestaat de kans dat je snel weer in de financiële problemen komt.
- c** Die oplossing is mensen trainen om goed om te gaan met hun geld door een budgetcursus of een budgetcoach.
- 15a** Het percentage problematische schulden neemt licht af.
- b** Tijdens de coronacrisis moesten veel bedrijven stoppen met hun productie. Ze hadden daardoor geen inkomen meer en konden dus ook niet meer hun schulden aflossen. De Belastingdienst gaf deze bedrijven tijd om hun activiteiten weer op te pakken en weer geld te verdienen, zodat de schulden in een later stadium konden worden afgelost.
- c** Vaak lossen mensen met schulden de ene schuld af door een nieuwe lening af te sluiten. Zo blijven ze vastzitten met problematische schulden. Zorgen over al deze schulden leiden tot onverstandige beslissingen, gezondheidszorgen, geen concentratie op school/studie, geen diploma's en laagbetaalde banen. Schulden kunnen zo leiden tot armoede.
- 16a** schuldsanering
b budgetbeheer
c budgetadvies
- 17a** Bijvoorbeeld: jullie zetten de thermostaat van de verwarming een graadje lager of kopen goedkopere boodschappen.
- b** Bijvoorbeeld: minder op vakantie gaan of je eigen drinken en eten meenemen als je naar school gaat en geen eten en drinken op school kopen.
- c** Als je minder geld uitgeeft, is de kans kleiner dat je in de financiële problemen komt en dat er schuldbemiddeling of schuldsanering nodig is.

- 18a** De prijzen van energie liepen zo hard op dat veel mensen hun energierekening niet meer konden betalen en als gevolg daarvan hun huis niet meer konden verwarmen. Goed onderdak is een eerste levensbehoefte en de overheid ziet het als haar taak om daarin te voorzien.
- b** Daar wordt mee bedoeld dat voor gas en elektriciteit een maximumprijs werd vastgesteld. Dat prijsplafond gold trouwens alleen voor een bepaalde hoeveelheid gas en elektriciteit die je gebruikte. Boven die hoeveelheid moest de gewone marktprijs worden betaald.
- c** Eigen mening. Het prijsplafond wordt nu door de overheid betaald. De oppositie vindt dat de energiebedrijven dit moeten betalen.
- d** Voordeel van het prijsplafond is dat energie voor iedereen betaalbaar blijft. Nadeel is dat de regeling geen rekening houdt met inkomensverschillen tussen mensen. Ook mensen met (heel) hoge inkomens krijgen hierdoor hulp. Daarbij maken sommige energiebedrijven door de hoge prijzen veel winst. Die betalen nu niet mee aan de regeling. De overheid moet opdraaien voor de kosten. Als de overheid hierdoor te veel kosten krijgt, kan dat leiden tot bezuinigingen op overheidsuitgaven in de toekomst.
- 19a** Oxfam Novib verstaat onder extreme armoede dat mensen moeten rondkomen van minder dan \$ 1,90 per dag.
- b** $860.000.000 \div 8.000.000.000 \times 100\% = 10,75\%$
- c** In het artikel worden de coronapandemie, de toenemende wereldwijde ongelijkheid en de stijgende prijzen voor energie en voedsel als gevolg van de oorlog in Oekraïne als oorzaken genoemd.
- d** Nederland is een welvarend land. Wij verdienen veel geld. Als gevolg daarvan ligt onze norm voor het minimum hoger dan in heel arme landen. Met een inkomen van \$ 1,90 per dag kun je in Nederland niet leven omdat het prijsniveau hier veel hoger is.
- 20a** Door het stilvallen van productieprocessen raakten veel mensen hun baan kwijt, waardoor er geen inkomen meer was. De coronapandemie leidde ook tot veel zieken en ook sterfgevallen. In arme landen is er vaak geen of heel weinig sociale zekerheid. Als mensen in lockdown moeten, ziek worden of familieleden moeten verzorgen, dan raken ze hun werk en inkomen kwijt. Als gevolg van het ontbreken van sociale zekerheid krijgen ze ook geen uitkering. Armoede is dan het gevolg.
- b** Arme mensen geven vaak een groot gedeelte van hun inkomen uit aan voedsel. Als voedsel in prijs stijgt, zal dat extra hard aankomen, je moet immers wel voedsel blijven kopen om in leven te blijven.
- c** Mogelijke voorbeelden zijn: voedselhulp, helpen om eigen landbouw te verbeteren, helpen bij vaccinatie tegen corona, investeringen in onderwijs en gezondheidszorg in arme landen.
- d** Als je een land wilt helpen, moet je nagaan wat dat land nodig heeft. Je wilt ook dat een land op langere termijn zonder hulp zelf verder kan. Je moet dus overleggen met de juiste mensen in een land en die moeten ervoor zorgen dat het geld terechtkomt bij de juiste projecten, projecten die erop gericht zijn om op langere termijn zelfstandig te worden. Kortom: er is heel veel afstemming en maatwerk nodig.
- 21a** B
- b** Bijvoorbeeld:
- Rijke landen zouden (een gedeelte van) hun overschot tegen een lage prijs kunnen verkopen aan arme landen.
 - Rijke landen zouden door kennis te delen arme landen kunnen helpen hun eigen landbouw en veeteelt te verbeteren.

9.3 Duurzame wereld

- 22 a** Eigen antwoord.
bEigen antwoord.
cBijvoorbeeld: minder nieuwe kleding kopen, minder met het vliegtuig op vakantie, minder rijden met de auto.
dIn Nederland is onze voetafdruk 3. Willen we de aarde niet overbelasten, dan zouden we allemaal een voetafdruk moeten hebben van 1.
- 23 a** Ja, hier is sprake van een negatief extern effect. Voorbeeld van een goed antwoord: het retourneren leidt tot veel vervoer. Dat kan leiden tot milieuvervuiling en files.
bHet grote gemak van retourneren leidt tot verspilling van grondstoffen. De teruggestuurde kledingstukken worden namelijk niet nogmaals verkocht, maar vernietigd. Hierdoor komt er onnodig CO₂ vrij, wat onze voetafdruk vergroot.
cDe vervuiling door de kledingindustrie en de uitbuiting van arbeidskrachten die ervoor moet zorgen dat onze kleding goedkoop is, vinden plaats in arme landen.
dHet is voor de overheid waarschijnlijk lastig om hier iets aan te doen. Te denken valt aan:
- Extra belasting heffen op online bestellen/retourneren waardoor dit duurder wordt. Wellicht gaan mensen dan beter nadenken bij online bestellen.
- Extra regels instellen op het gebied van retourneren van goederen.
- 24 a** Als mensen voedsel eten waar PFAS in zit, krijgen ze giftige stoffen binnen die niet meer afgebroken worden door het lichaam. Dat kan leiden tot ziektes en veel kosten voor gezondheidszorg. De natuur en de mens kunnen schadelijke effecten ondervinden van PFAS. Mensen kunnen er bijvoorbeeld ziek van worden. Dit is een bijeffect van de productie dat niet in de prijs is opgenomen.
bDe PFAS wordt geloosd in België en stroomt via de Westerschelde naar Nederland. De Nederlandse overheid kan niet ingrijpen in België.
cPFAS wordt niet afgebroken door de natuur. De chemische stoffen blijven bestaan en breken nauwelijks af in de natuur. De stoffen zullen dus nog lang voor schade aan de gezondheid van mensen zorgen.
- 25 a** circulaire economie
brecycling
clineaire economie
dlineaire economie; circulaire economie
- 26 a** Katoen dat niet meer gebruikt wordt, wordt dan ingezameld en gebruikt als grondstof voor nieuwe katoenen producten. Zo hoeven er geen nieuwe grondstoffen gebruikt te worden.
bDe theedoeken van Iris worden in Nederland gemaakt en hoeven niet hierheen vervoerd te worden vanuit Turkije, Bangladesh of een ander land waar katoen gemaakt wordt.
cHet is te verwachten dat de ecologische voetafdruk kleiner wordt. Het gaat in de tekst over natte vezelgewassen met een lage CO₂-uitstoot. Er wordt dicht bij de kopers geproduceerd, wat weinig transportkosten oplevert. De CO₂-uitstoot ligt in verhouding laag.
- 27 a** Zonne-energie, waterkrachtenergie.
bJe koopt bijvoorbeeld zelf geen auto, maar je huurt een auto als je die nodig hebt.
cIn het voorbeeld van vraag b zorgt het huren ervoor dat er minder auto's geproduceerd hoeven te worden en waarschijnlijk ook minder auto's gebruikt worden. Dit leidt tot minder uitputting van grondstoffen, minder milieuvervuiling en minder ruimte die nodig is. Als de producent eigenaar blijft, is het voor de producent van belang dat het product (de auto) zo lang mogelijk meegaat. Men

zal dus betere materialen gebruiken die langer meegaan. Dit in tegenstelling tot verkoop, dan wil de producent zo veel mogelijk verkopen, en dat lukt als de producten juist niet zo lang meegaan.

dVoordat je een product gaat produceren, moet je nadenken over waar de grondstoffen van je product vandaan komen, hoeveel energie de productie kost en of het product ook echt nuttig is voor de langetermijnontwikkeling van onze wereld. Je moet dus nadenken over het product, maar ook over hoe het gemaakt wordt (het productieproces).

28 a Veel uitstoot van CO₂ leidt tot milieuschade. Die milieuschade is een extern effect en leidt tot een daling van welvaart in brede zin.

bJa, die doelstelling is gehaald. De CO₂-uitstoot is in 2019 ten opzichte van 2008 gedaald met 24% en in 2020 met 31%. De doelstelling was een daling van 20%.

cIn 2020 was er sprake van de coronacrisis. Toen werd er minder gereisd, minder gekocht en minder geproduceerd. Daardoor was de uitstoot minder.

dWelvaart in enge zin: de plannen kunnen effect hebben op de grootte van de productie, het bbp.

Welvaart in brede zin: de genoemde plannen moeten leiden tot minder uitstoot, wat op lange termijn de welvaart in brede zin verbetert.

29 Bijvoorbeeld: Ik vind het goed dat de EU een Green Deal heeft, want het milieu heeft effect op de toekomst van iedereen. Of: Ik vind de milieumaatregelen veel te ver gaan, iedereen heeft daar zijn eigen vrijheid en verantwoordelijkheid in.

30 a De elektrische auto is voor veel mensen nog te duur om zelf te kopen. Daarom kiezen ze voor een benzineauto, hybride auto of dieselauto.

bDe EU-maatregelen om vanaf 2030 alleen nog maar elektrische auto's te produceren zorgen voor minder vraag naar benzine- en dieselauto's. De verkoop van die auto's neemt dus af. Tegelijkertijd zijn elektrische auto's nog erg duur en worden die ook niet verkocht.

31 a Eigen antwoord.

bVoorbeelden van onderwerpen die je kunt noemen: overbevissing van de zee, luchtvervuiling door industrie en luchtvaart, uitputting van fossiele brandstoffen, klimaatverandering.

Rekenen

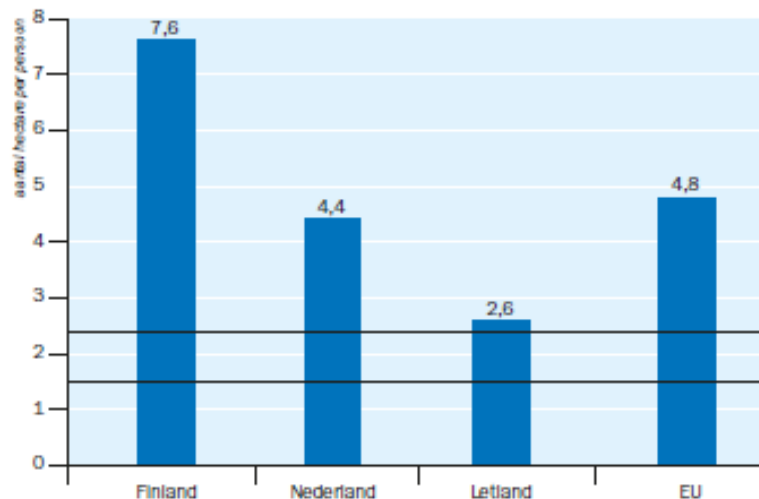
- 1 a** Ongeveer € 36.000.
b In Luxemburg was het inkomen per hoofd ongeveer € 119.000.
 Het percentage is dan: $€ 119.000 \div € 36.000 \times 100\% = 330,6\%$
c In Bulgarije was het inkomen per hoofd ongeveer € 12.000.
 Het percentage is dan: $€ 12.000 \div € 36.000 \times 100\% = 33,3\%$
d Een inwoner van Nederland verdient ongeveer € 52.000.
 Een inwoner van Bulgarije moet $€ 52.000 \div € 12.000 = 4,33$ jaar werken om hetzelfde inkomen te verdienen.
- 2 a** De economie is met 3,1% gegroeid.
b In groeifactoren: $1,031 \times 1,009 = 1,0403$, dus 4,03%
c In groeifactoren: $1,0403 \times 1,023 = 1,0642$, dus 6,42%

3

	1990	2019	2020
Uitstoot broeikasgassen	100	82,0	74,6
Berekening	-	74,6 is gelijk aan 91% van 2019. Dus 2019 is $74,6 : 91 \times 100 = 81,98$ (afgerond 82,0%)	100 - 25,4

4

Ecologische voetafdruk

Samenvattingsopdrachten

9.1 Welvaart

Welvaart in enge zin is: **welvaart uitgedrukt in geld**

Wordt gemeten met: **bbp**

Nadeel: **Meet geen verschil in inkomen en houdt geen rekening met negatieve externe effecten**

Welvaart tussen landen kun je vergelijken met: **bbp per hoofd van de bevolking**

Welvaart in brede zin is: **welvaart niet alleen uitgedrukt in geld maar ook in gezondheid, milieu**

Drie manieren om welvaart in brede zin te meten:

1 HDI

2 WHI

3 Groen bbp

9.2 Schulden

De overheid kan helpen bij schulden van burgers door:

1 Schuldbemiddeling

2 Schuldsanering

3 Budgetbeheer/budgetvoorlichting

Oplossing voor arme landen met schulden:

1 Ontwikkelingshulp

2 Schuldsanering

9.3 Duurzame wereld

Er zijn grenzen aan de groei van productie en consumptie, want:

1 Negatieve externe effecten. Dit zijn: **negatieve bijeffecten van productie en consumptie die niet in de prijs zijn opgenomen.**

2 Ecologische voetafdruk. Dit is: **hoeveel vruchtbare land- of wateroppervlakte iemand of een hele gemeenschap nodig heeft om te voorzien in de goederen.**

Veranderen van productie: van lineaire productie naar **circulaire economie**

Je eigen consumptie aanpassen. Geef hier een voorbeeld: **Eigen antwoord**

De EU probeert ons (toekomstige) milieu te verbeteren met: **Green Deal**

Herhalingsopdrachten

9.1 Welvaart

- 1** **a** welvaart in enge zin
b welvaart in brede zin
- 2** **a** Formele productie is de productie van bedrijven en overheid die gemeten wordt. Informele productie is productie die niet gemeten wordt.
b Zwart werk, vrijwilligerswerk, onbetaald werk in huis, mantelzorg.
c Zwart werk wordt niet aan de Belastingdienst doorgegeven en is daarom lastig te meten. Voor vrijwilligerswerk en onbetaald werk in huis wordt meestal niets betaald en daarom is het lastig te meten.
d Als je een ziek familielid hebt, besteed je misschien veel tijd om die persoon te verzorgen (mantelzorg). Dat is nuttig en zinvol werk, alleen wordt het niet als officiële productie geregistreerd. Ook sportverenigingen draaien grotendeels op vrijwilligers, anders zou de contributie veel te hoog worden. Als dit zou stoppen, zouden veel minder kinderen kunnen sporten, wat grote gevolgen heeft voor de gezondheid van kinderen en daarmee ook voor de samenleving.
- 3** Het aantal inwoners per land verschilt sterk. Je kunt de welvaart dan niet vergelijken met het totale bbp, maar wel met het bbp per hoofd van de bevolking. Je berekent dan een gemiddeld bbp per persoon.
- 4** **a** De *Human Development Index (HDI)* meet naast het inkomen ook hoe het gesteld is met armoede, analfabetisme, onderwijsniveau en levensverwachting in een land. De *World Happiness Index (WHI)* geeft aan hoe gelukkig een gemiddelde inwoner in een land is en meet zaken zoals sociale contacten, levensverwachting en vrijheid. Het *groene bbp* meet het bbp plus de waarde van verbetering aan het milieu, verminderd met de schade aan het milieu.
Brede Welvaart Monitor: het CBS kijkt naar de ontwikkeling van de brede welvaart op korte en lang termijn en gebruikt daarbij zeventien doelen: de zogenaamde Sustainable Development Goals die ook worden gebruikt door de Verenigde Naties.
b Eigen antwoord.

9.2 Schulden

- 5** **a** In Nederland kijken we of iemand een besteedbaar inkomen heeft onder de armoedegrens. In 2022 was die grens € 1.460 bruto-inkomen per maand.
b Van langdurige armoede spreek je als iemand minstens vier jaar in armoede leeft.
c Armoede kan ertoe leiden dat kinderen slecht of te weinig voedsel krijgen, dat kinderen weinig mogelijkheden hebben om te sporten of dat er veel stress is in een gezin. Dit kan leiden tot gezondheidsschade.
- 6** **a** Schuldsanering, schuldbemiddeling, budgetbeheer, budgetadvies.
b Het Nibud geeft vooral budgetadvies. Op de site van het Nibud kun je allerlei tips vinden over de verschillende soorten uitgaven, regelingen van de overheid en hoe je verstandig kunt budgetteren.
c Eigen antwoord.
- 7** **a** Het criterium is een inkomen van minder dan \$ 1,90 per dag.
b In Afrika komt de meeste extreme armoede voor.
c In Frankrijk heeft blijkbaar 0% een inkomen lager dan \$ 1,90 per dag. Ten eerste

moet je altijd de vraag stellen of de statistische gegevens ook 100% betrouwbaar zijn. Daarnaast is het de vraag wat de koopkracht is van inkomens. In een Afrikaans land kun je waarschijnlijk meer kopen met een inkomen van \$ 1,90 dan in een Europees land. In Frankrijk kun je met meer dan \$ 1,90 per dag waarschijnlijk toch in armoede leven, omdat het prijsniveau in Frankrijk veel hoger is.

9.3 Duurzame wereld

- 8** Als we met zijn allen door onze productie en consumptie een te grote voetafdruk hebben, dan gaat dat op langere termijn ten koste van onze natuur. Dat kan leiden tot uitputting van grondstoffen, klimaatverandering en milieuverontreiniging. Dat kan allemaal leiden tot een vermindering van welvaart in brede zin. Uitputting van grondstoffen kan er ook toe leiden dat we gewoon minder kunnen produceren of dat het duurder wordt om de producten te produceren (je moet bijvoorbeeld dieper in de mijn graven om nog grondstoffen te vinden). Dat leidt tot een vermindering van de welvaart in enge zin.
- 9** Linker afbeelding: lineaire economie
Rechter afbeelding: circulaire economie
- 10 a** Doel van de Green Deal is om in 2050 CO₂-emissievrij te zijn.
b Eigen antwoord.

Verdiepingsopdrachten

9.1 Welvaart

- 1 a** $(175 - 80) \div 80 \times 100\% = 118,75\%$
- b** Bij de verandering van reëel inkomen reken je uit hoe de koopkracht van het inkomen zich heeft ontwikkeld. De ontwikkeling van het inkomen wordt dan gecorrigeerd met de inflatie.
- c** Bij het bbp per hoofd van de bevolking bereken je het bbp en dat deel je door het aantal inwoners. Bij het berekenen van de welvaart in brede zin zijn er veel meer zaken die je mee moet nemen in je berekening: die zie je in de rechter tabel staan.
- d** Je moet aangeven welke indicator een negatieve invloed heeft gehad op de welvaart in brede zin. Voorbeelden zijn:
- De veiligheid in Nederland is waarschijnlijk afgenomen.
 - Het milieu is meer onder druk komen te staan.
 - Mensen gaan minder naar de kerk en zijn minder vaak lid van een vereniging.
 - Mensen stemmen minder en hebben minder vertrouwen in de politiek.
 - We hebben meer inwoners en minder plek om te wonen.

9.2 Schulden

- 2** Bijvoorbeeld:
- Agency: Je publiceert artikelen over arme mensen op je eigen socialmedia-account.
- Accountability: Je stuurt brieven naar de ambassade van een land waar misstanden zijn gesignaleerd.
- Access: Je pleit bij politieke partijen om de stem van arme mensen mee te nemen in hun beleid.

9.3 Duurzame wereld

- 3 a** Bijvoorbeeld: Zuivelbedrijven doen vaak alsof ze groen zijn. Maar de grootschalige productie van zuivel leidt tot uitstoot van broeikasgassen. Om de soja te verbouwen die koeien eten, wordt in landen als Brazilië veel bos gekapt. Dit heeft ernstige gevolgen voor de biodiversiteit in dat land.
- b** Door greenwashing denken mensen dat het milieuvriendelijk is als zij een bepaald product gebruiken terwijl dat eigenlijk niet zo is. Hierdoor kan er meer schade aan het milieu worden aangericht. Dat leidt tot een daling van de welvaart in brede zin.
- 4 a** $4.510.000.000 = 0,55\%$ van het bbp. Het bbp is dan $\text{€ } 4.510.000.000 \div 0,55 \times 100\% = \text{€ } 820$ miljard.
- b** $0,7\% - 0,55\% = 0,15\%$ van het bbp. Dus er had $0,15\%$ van 820 miljard meer moeten worden uitgegeven. Dat is 1,23 miljard.